

Vzdělávání vícejazyčných žáků

Jim Cummins

Univerzita v Torontu, Kanada

Pojem „vícejazyčný“ používají pedagogové k popisu žáků s migrační zkušeností, kteří se teprve ve škole učí vyučovací jazyk. Pojem „vícejazyčné třídy“ znamená třídy s významným počtem žáků, kteří mluví různými jazyky a kteří se učí vyučovací jazyk.

Proč používáme pojem „vícejazyčný“?

Cílem užívání pojmu „vícejazyčný“ s kladnými konotacemi je vyzdvihnout nadání žáků a jejich potenciální jazykovou vybavenost (ovládají více jazyků), a nikoliv je definovat podle toho, co jim chybí (znalost vyučovacího jazyka). Žáci, jejichž vícejazyčné identity jsou takto posilovány, si uvědomují, že jejich učitelé mají vysoká očekávání, že budou ve škole dobře prospívat. V reakci na tato vysoká očekávání a podporu, které se jim dostává od učitelů, se žáci pravděpodobně budou aktivně věnovat učení. Naopak, pokud žáky definujeme podle jejich současných omezení ve vyučovacím jazyce (např. nálepkami jako „žáci, kteří mají jazykovou bariéru“) nebo pokud jsou žáci označováni pojmy, které mohou mít v širší společnosti negativní konotace (např. „žáci z přistěhovaleckého prostředí“), může být jejich důvěra ve své vlastní schopnosti ve škole podkopávána, a v důsledku toho může jejich motivace k učení klesat.

Jaké jsou příčiny úspěchu a neúspěchu ve vzdělávání?

V mnoha evropských zemích mají vícejazyční žáci z přistěhovaleckého prostředí ve škole horší prospěch než žáci z nepřistěhovaleckého prostředí (OECD, 2010). To platí jak pro žáky narozené mimo hostitelskou zemi (přistěhovanci první generace), tak pro žáky již narozené v hostitelské zemi (přistěhovanci druhé generace). Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) identifikovala několik hlavních faktorů, které přispívají k horšímu školnímu prospěchu vícejazyčných žáků. Mezi tyto faktory patří **problémy, kterým vícejazyční žáci čelí při učení se nového jazyka**, a dohánění českých rodilých žáků ve školních předmětech, jako jsou přírodní vědy, matematika a společenské vědy. Školy, které pro vícejazyčné žáky formulovaly jasné vzdělávací cíle

Zdroje: Cummins, J. (2019). *Sprachsensible Schule: Mehrsprachige Lernende unterrichten. Lernende Schule*, 86, 12-15. (v němčině)

ve školních předmětech a mají strategie, jak žáky plně zapojit do života školy, budou pravděpodobně úspěšněji pomáhat svým žákům zvládat jazykové a vzdělávací problémy než školy, kterým tyto postupy zatím chybí.

Sociální znevýhodnění také souvisí se špatným školním prospěchem. Mnoho nedávno přistěhovaných rodin se potýká s ekonomickými problémy a žije ve čtvrtích, které jsou z velké části osídleny jinými rodinami z přistěhovaleckého prostředí. V důsledku této koncentrace děti často navštěvují školy s vysokým podílem sociálně znevýhodněných žáků, kteří se také teprve učí vyučovací jazyk. To znamená, že mají méně příležitostí společenského kontaktu a komunikace se žáky, kteří jsou rodilými mluvčími vyučovacího jazyka. Nezpochybnitelným zjištěním programu OECD pro mezinárodní hodnocení žáků (PISA) je, že žáci ze sociálně znevýhodněného prostředí mají většinou výrazně lepší prospěch, když chodí do škol s vyváženým poměrem žáků z různých sociálních prostředí, než žáci navštěvující školy, kde převládají žáci rovněž ze sociálně znevýhodněného prostředí.

Třetí soubor faktorů, které ovlivňují školní prospěch žáků v mnoha zemích, je dán **vzorci diskriminace v širší společnosti**. Negativní stereotypy o některých menšinových skupinách historicky vedly k diskriminaci v zaměstnání, bydlení a vzdělávacích příležitostech. Diskriminace a sociální struktury mají velké negativní dopady na školní prospěch nativních komunit v zemích jako Austrálie, Kanada a Nový Zéland a skupin, jako jsou Afroameričané a Hispánci ve Spojených státech. Nepřátelství vůči přistěhovaleckým komunitám ve společnosti se v mnoha evropských zemích v posledních letech prohloubilo a právě toto nepřátelství v širší společnosti může ovlivnit dění ve školách. Učitelé však mají ze své pozice možnost se těmto diskriminačním postojům a strukturám postavit a odmítat je. Když učitelé říkají svým vícejazyčným žákům, že mají na to, aby ve škole dobře prospívali, a ve výuce je náležitě podporují, současně tím odmítají negativní stereotypy o přistěhovaleckých komunitách, které jsou mezi některými lidmi v širší společnosti rozšířeny.

Jak mohou školy a jednotliví učitelé podporovat vícejazyčné žáky?

Z mezinárodního výzkumu v oblasti vzdělávání vícejazyčných žáků vzešlo šest hlavních výukových strategií, které přímo reagují na příčiny znevýhodnění ve vzdělávání žáků s různými mateřskými jazyky, kteří pocházejí ze sociálně znevýhodněného a marginalizovaného prostředí. Tyto strategie jsou:

- Podpora porozumění a jazykové produkce metodou „scaffolding“.
- Posilování rozvoje akademického jazyka průřezově všemi předměty.
- Využívání vícejazyčnosti žáků.
- Motivace k aktivní četbě.
- Zapojování zkušeností žáků, jejich znalostí, kultury a jazyka jejich komunit.

- Podpora identity žáků tím, že jim umožníme využívat jejich jazykové a čtenářské dovednosti k plnění intelektuálně náročných a tvůrčích úkolů.

Tyto výukové strategie se vzájemně překrývají a prolínají, protože reagují na příčinné faktory, které zhoršují prospěch vícejazyčných žáků. Například řada projektů v Kanadě motivovala žáky, kteří se právě přistěhovali do Kanady, aby psali v jazyce, kterým mluví doma, o tématech souvisejících s jejich životy, a pak své texty přeložili do angličtiny. Takové projekty využívají vícejazyčnost žáků a posilují jejich identitu, protože žáci vidí, že se dokáží tvůrčím způsobem písemně vyjadřovat ve více jazycích. Navíc v žácích rozvíjejí znalost vyučovacího jazyka tím, že spolupracují s ostatními žáky a dospělými na překladu svých autorských textů ze svého mateřského jazyka do vyučovacího jazyka. Při překládání využívali různé lidské i technologické zdroje podle toho, jaké byly v dané situaci právě k dispozici (např. učitelé nebo dvojjazyční asistenti pedagoga, kteří mluví jazykem příslušné komunity, rodiče, kteří z části ovládají vyučovací jazyk, jiní vícejazyční žáci, komunitní dobrovolníci, a dokonce i nástroje jako Google Translate).

Některé dvoujazyčné knihy vydané vícejazyčnými žáky z Toronta si můžete prohlédnout zde <http://multiliteracies.ca/index.php/folio/viewProject/8>). Níže uvádím popis šesti výukových strategií.

Podpora porozumění a jazykové produkce metodou „scaffolding“

Pojem „scaffolding“ se často používá k označení metod, kterými učitelé poskytují vícejazyčným žákům další podporu, aby porozuměli výuce a aktivně se zapojili do výuky. Mezi podpůrné strategie typu „scaffolding“ patří:

- *Schémata a grafy (tzv. klíčové vizuály)* jako Vennův diagram, tabulky, vývojové grafy atd.
- *Vizualizace v textech* jako fotografie, kresby, diagramy, videoklipy atd.
- *Názorné ukázky* jako modelové situace pro žáky, jak porozumět smyslu textu.
- *Bezprostřední zážitky* jako experimenty v přírodních vědách.
- *Skupinová práce postavená na spolupráci* např. při tvorbě schématu nebo grafu.
- *Podpora užívání mateřského jazyka*, např. psaní nejprve v mateřském jazyce jako prostředek přenosu znalostí a dovedností z mateřského do druhého jazyka.
- *Učební strategie* jako plánování úkolů, vizualizace, seskupování/třídění, psaní poznámek/shrnutí, kladení dotazů pro vyjasnění apod.
- *Vysvětlení klíčových pojmů* učitelem, pomocí příkladů, slovníku atd.

Posilování rozvoje akademického jazyka průřezově všemi předměty

Jazyk v učebnicích a ve výuce se velmi liší od jazyka, který používáme v každodenní komunikaci. Akademický jazyk zahrnuje mnohem větší množství málo užívaných slov (např. *fotosyntéza*, *hypotéza* atd.) a gramatické konstrukce (např. pasivní rod), které v běžné komunikaci často nepoužíváme.

Výzkum provedený v několika zemích (např. v Kanadě, Izraeli, Spojených státech) ukazuje, že ačkoli se vícejazyční žáci mohou naučit solidně a plynule ovládat vyučovací jazyk na komunikační úrovni zhruba do 2 let strávených v daném prostředí, potřebují většinou *nejméně* 5 let, aby dohnali své spolužáky ve znalostech akademického jazyka. Hlavním důvodem je, že dohánějí pohyblivý cíl

- žáci, kteří jsou rodilými mluvčími vyučovacího jazyka, zlepšují každý rok svou gramotnost i všeobecné školní dovednosti, a proto musí vícejazyční žáci vyvinout více úsilí, aby je dohnali.

Žáci budou dělat pokrok rychleji, pokud budou *všichni* učitelé systematicky věnovat pozornost jazyku a využijí každou příležitost k prohloubení znalostí akademického jazyka žáků ve všech předmětech.

Využívání vícejazyčnosti žáků

Pojem „translanguaging“ (čerpání z více jazyků) se stále častěji používá k označení výukových strategií, které motivují žáky používat jejich mateřský jazyk jako kognitivní nástroj na podporu učení. Rozsáhlý výzkum prokázal pozitivní vztahy mezi konceptuálním rozvojem mateřského jazyka žáků a jejich školním prospěchem ve vyučovacím jazyce (Cummins, 2001). Pokud vícejazyční žáci nastupují do školy se silnými konceptuálními základy ve svém mateřském jazyce, rozvinou vyšší gramotnost a další akademické dovednosti ve vyučovacím jazyce. Učitelé by tak *nikdy* neměli rodičům radit, aby doma mluvili se svými dětmi česky, protože mnozí rodiče pravděpodobně neovládají češtinu plynule a mohli by tak na své děti přenášet nerozvinuté vzorce jazyka a komunikace, které jsou konceptuálně chudší než komunikace v jejich bohatě rozvinutém domácím jazyce. Místo toho je mnohem užitečnější motivovat rodiče, aby (a) se dětem důkladně věnovali a komunikovali s nimi, (b) vyprávěli jim příběhy a četli knihy a (c) vzbuzovali v nich zvědavost a zájem o světě. Čím více se děti rozvinou doma ve svém mateřském jazyce, tím lépe si osvojí češtinu a budou lépe prospívat ve školních předmětech.

Případové studie provedené v několika zemích za posledních 20 let ukázaly, že mateřský jazyk vícejazyčných žáků může hrát významnou pozitivní roli ve zlepšování prospěchu i tehdy, jestliže do třídy chodí žáci s několika různými mateřskými jazyky, kterými učitelé nemluví (Cummins & Early, 2011). Učitelé mohou motivovat své žáky k tomu, aby při učení využívali znalosti ve všech svých jazycích, následujícími způsoby:

- Učitelé každý den vyzvou jednoho nebo dva žáky, aby naučili své spolužáky jedno slovíčko z jejich mateřštiny, a vysvětlili, proč si vybrali právě toto slovíčko a jeho význam. Časem se žáci i učitelé naučí různá slovíčka a výrazy v různých jazycích.
- Ukázky žákovských prací v jejich mateřském jazyce a ve vyučovacím jazyce se vystaví na dobře viditelném místě na chodbách a u vchodu do školy. Podporuje to myšlenku, že znalost různých jazyků je přínosem v osobním i školním životě.
- Žáci píšou a publikují na internetu dvojjazyčné nebo vícejazyčné příběhy nebo projekty. Starší vícejazyční žáci mohou psát dvojjazyčné příběhy určené ke čtení mladším žákům.
- Všichni učitelé všech předmětů by měli podporovat žáky v tom, aby si vyhledávali online zdroje ve svých mateřských jazycích.

Motivace k aktivní četbě

Z rozsáhlého výzkumu (např. OECD, 2010) vyplynulo, že žáci, kteří aktivně čtou, si osvojí mnohem pokročilejší čtenářské dovednosti než žáci, kteří čtou méně. Výzkum také ukázal, že žáci ze sociálně znevýhodněného prostředí mají výrazně horší přístup k tištěným médiím a méně příležitostí rozvíjet gramotnost doma a ve svém okolí než žáci z nezátíženého prostředí. Jednoznačným důvodem omezeného přístupu k tištěným médiím v ekonomicky slabších domácnostech je, že rodiče nemají dostatek prostředků na pořízení knih a dalších multimediálních zdrojů pro děti (jako jsou např. chytré telefony, tablety, počítače) a navíc mnozí z nich ani nejsou zcela gramotní ve svém vlastním mateřském jazyce. Dle zjištění OECD školy dokážou vykompenzovat asi třetinu negativních dopadů sociálního znevýhodnění, pokud zajistí, aby se žáci se slabým socioekonomickým zázemím aktivně věnovali četbě a dalším činnostem rozvíjejícím gramotnost již od útlého věku.

Učitelé mohou žáky motivovat k četbě těmito způsoby:

- Zajistit, aby školy s vícejazyčnými žáky ze sociálně znevýhodněného prostředí měly dobře zásobené knihovny, v ideálním případě včetně knih v mateřských jazycích vícejazyčných žáků vedle češtiny, které si žáci mohou odnést domů a číst si s rodiči a/nebo staršími sourozenci.
- Motivovat vícejazyčné rodiče, aby dětem vyprávěli příběhy a od útlého věku jim předčítali ve svém rodném jazyce (a češtině, pokud rodiče mluví plyně).
- V mateřské škole a prvních ročnících základní školy dětem a žákům každý den číst poutavé příběhy a dramatizovat je.
- Vytvořit ve třídě čtenářský kroužek, aby mohli žáci diskutovat o beletrii i literatuře faktu, propojovat myšlenky s vlastními životy a zájmy a zkoumat hlubší významy čtených knih.
- Motivovat žáky k tomu, aby psali texty různých žánrů a vystavit ukázky písemných žákovských prací v češtině a dle možností v jejich mateřském jazyce.

Zapojování zkušeností žáků, jejich znalostí, kultury a jazyka jejich komunit

Efektivní vzdělávání vícejazyčných žáků s přesahem do jejich života spočívá v tom, že zapojuje jejich dosavadní znalosti a podle potřeby rozvíjí znalosti nového prostředí. Učení tak lze chápat jako propojování nových znalostí a dovedností s těmi, které již máme. Proto je velmi důležité aktivovat stávající znalosti žáků, aby si mohli nové informace spojit s tím, co už vědí. Vícejazyční žáci, kteří se přistěhovali teprve nedávno, mají své znalosti zakódované ve svém mateřském jazyce. Důležitým cílem výuky je tedy pomoci jim převést to, co již znají ve svém mateřském jazyce, do vyučovacího jazyka.

Předpokladem propojování výuky se životy žáků je, aby byli žáci k učení motivováni. Motivovat své žáky se podařilo například učiteli matematiky Tobinu Zikmanisovi, který na základní škole poblíž Toronta učil své 11leté vícejazyčné žáky práci s daty. Žáci zkoumali, kolika jazyky dohromady mluví všichni žáci ve škole, a poté tyto údaje zapisovali do interaktivní tabulky, která vygenerovala různé náhledy (např. výsečové grafy, sloupcové grafy atd.). Zikmanis popisuje, jak se

Žáci pro tento úkol nadchli, že nechtěli přestat pracovat ani o přestávce. Žáky motivovalo nejen to, že poznali význam matematiky při objevování nových skutečností, ale i to, že získali nové informace a pohled na kolektivní jazykové dovednosti.

Podpora identity žáků tím, že jim umožníme využívat jejich jazykové a čtenářské dovednosti k plnění intelektuálně náročných a tvůrčích úkolů

Jak mohou školy působit proti negativním dopadům stereotypů, které znehodnocují identitu žáků z marginalizovaných sociálních skupin? Pokud znehodnocování identity žáků snižuje jejich zájem se vzdělávat, jak ukazuje výzkum, musí být součástí řešení právě posilování jejich identity. V prvním kroku by se učitelé a ředitelé škol měli zamyslet nad strategiemi a postupy ve své škole. K tomu jim mohou pomoci následující otázky:

- Uznává škola jazyky vícejazyčných žáků za intelektuální a kulturní bohatství?
- Do jaké míry se učitelé snaží propojovat výuku s reálným životem žáků, rozšířit jejich obzory a podpořit představivost?
- Považuje se škola za vícejazyčný prostor a vystavuje na viditelných místech žákovské práce a texty psané vícejazyčnými žáky (např. dvojjazyčné knihy)?
- Do jaké míry výuka aktivně zapojuje vícejazyčné žáky do náročnějších úkolů, které vyžadují samostatné myšlení a tvůrčí přístup?

Závěr

Všechny vzdělávací strategie popsané v tomto článku jsou podloženy výzkumem a byly úspěšně uplatněny v nejrůznějších prostředích. **Tyto vzdělávací strategie jsou účinnější, pokud se uplatňují v celé škole.** Podmínkou rozvoje a zavedení takovéto jazykové politiky ve školách je profesní rozvoj učitelů a v dlouhodobém horizontu také přehodnocení vzdělávacích priorit na pedagogických fakultách.

Literatura

Cummins, J. (2001). *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. 2nd edition. Los Angeles: California Association for Bilingual Education. K dispozici ke stažení zdarma: <https://www.gocabe.org/index.php/communications/cabe-store/>

Cummins, J., & Early, M. (2011). *Identity texts: The collaborative creation of power in multilingual schools*. Stoke-on-Trent, England: Trentham Books.

OECD. (2010). *Výsledky PISA 2009: Learning to learn—Student engagement, strategies and practices (Volume III)*. Paris: Autor. Převzato z <http://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/48852630.pdf>